

מ"אחריות חברתית" ל"אתיקה של עסקים"

מבט היסטורי על אחריות חברתית של תאגידים

:: רמי קפלן

של מיתוס 'המהפכה הניהולית', שבתקופה זו קנה לו אחיזה. לספרם של ברלה ומינס, 'התאגיד המודרני והקניין הפרטי', שהתפרסם ב-1932, היה תפקיד מכונן בהפצת המיתוס הזה. טענה אחת של הספר הייתה שהכלכלה האמריקאית שינתה את פניה במהלך העשורים הראשונים של המאה ה-20 והפכה ל"מערכת תאגידית", כלומר שרוב הפעילות הכלכלית בארה"ב נשלטת ישירות או בעקיפין על ידי כמאתיים תאגידי-ענק. נקודה שנייה הייתה שבמקביל להתרכזות קיצונית זו של כוח כלכלי התחולל שינוי גם במוסד הקניין הפרטי. אם בקפיטליזם של המאה ה-19 הבעלות על הון הייתה כרוכה ללא הפרד בשליטה ובאחריות ישירים על אופן השימוש בו, אזי צמיחתם של תאגידי הענק ה'קווי-ציבוריים', שהבעלות עליהם מתחלקת בין מאות ואלפי מחזיקי מניות זעירים, הולידה מגמה של ניתוק הבעלות מן השליטה והאחריות. רוב בעלי המניות הפכו למעשה ל'משקיעים' בלתי מעורבים. מי שולט אם כך בהצטרות עצומה זו של כוח כלכלי? לפי ברלה ומינס, מתוך 200 התאגידים הגדולים ביותר, יותר ממחצית אינם נמצאים בשליטה אף בעל מניות אחד, אפילו לא בצורת מה שנקרא 'שליטה מיעוט', ומכאן שהם נשלטים באופן מכריע על ידי ההנהלה השכירה.

ממצאים אלה העלו מייד את שאלת פערי האינטרסים בין הבעלים להנהלה, שאלה שכפי שנראה בהמשך, ממשיכה להטריד את הקפיטליזם התאגידי עד היום. אולם הפרדת הבעלות מן הניהול הצייתה את הדמיון מזווית נוספת, אוטופית, וזו הייתה הנימה שבה בחרו ברלה ומינס לסכם את ספרם. אם הבעלות על הקניין התאגידי הפכה לדה-פרסונלית ופאסיבית, מדוע לא לראות בו מעין מוסד ציבורי, ולצפות בהתאם שניהולו יביא בחשבון את טובת הציבור בכללו, ולא רק את אינטרס הרווח של המשקיעים? רעיון זה, המניח אוטונומיה למעשה של מנהלים ביחס לבעלים, ורואה בה הזדמנות לניתוק בין הכוח

'אחריות חברתית' הוא כינוי לתפיסה לפיה תאגידים עסקיים צריכים לפעול לא רק בהתאם לשיקולים עסקיים-מסחריים צרים, אלא גם בהתאם לשיקולים 'חברתיים' או 'מוסריים'. לדוגמה, בקונטקסט של ימינו, תאגיד 'אחראי חברתית' או 'אתי' ימנע ממעורבות בהפרת זכויות עובדים וזכויות אדם, יצמצם את פגיעתו באיכות הסביבה, ירבה בפעילות פילנתרופית, יגן הגינות עסקית ושקיפות, וכיו"ב, גם אם חישוב כלכלי צר מורה אחרת.

בנוסף לאופיה הבלתי כלכלי, אחריות חברתית של תאגידים היא מעצם הגדרתה וולונטרית, או ניהולית, כלומר לא מעוגנת בחקיקה פורמלית ובמערכת האכיפה המדינתית. בהתחשב בעוצמתו של מניע הרווח בקפיטליזם ובתאגיד הקפיטליסטי, חוסר הרצון להסתמך על עוצמתה הנגדית של המדינה יוצר בעיה. בגלגוליהן השונים, האידיאולוגיות של 'אחריות חברתית' נתנו לבעיה זו פתרונות שונים, אבל התשובה הבולטת ביותר נוסחה במונחים מוסריים. אידיאולוגיות אלו כוננו וממשיכות לכוון עד היום את המוסר כמניע של התנהגות תאגידית, מניע שהוא לא כלכלי אבל גם לא מדיני. מאמר זה יתאר ויסביר את היווצרות האידיאולוגיות של 'אחריות חברתית' בהקשר היסטורי-חברתי. למרות מגמת הדה-פוליטיזציה של 'האחריות החברתית', מדובר כמובן בתופעה פוליטית ביותר, לא רק משום שהיא קשורה בחלוקת משאבים, אלא גם בגלל הזיקה שלה לאחת מהשאלות הפוליטיות העקרוניות ביותר בזמנים המודרניים, והיא שאלת הלגיטימציה של הסדר הקפיטליסטי עצמו.

אחריות חברתית של תאגידים

את הופעתו של רעיון ה'אחריות החברתית' לאחר מלחמת העולם השנייה בארה"ב יש להבין בהקשר

את הופעתו של רעיון ה'אחריות החברתית' לאחר מלחמת העולם השנייה בארה"ב יש להבין בהקשר של מיתוס 'המהפכה הניהולית', שבתקופה זו קנה לו אחיזה.

הרעיון המניח אוטונומיה של מנהלים ביחס לבעלים, ורואה בה הזדמנות לניתוק בין הכוח התאגידי והאינטרסים הפרטיים של האחרונים, היה יסוד חשוב של השיח על 'אחריות חברתית' כפי שהופיע בשנות בתר המלחמה.

מי שדחף לאחר המלחמה את הרעיון של אחריות חברתית של תאגידים לא היו העובדים, הצרכנים או 'הקהילה', אלא המנהלים, ובייחוד אותם גורמים מתוכם שראו במנהלים מנהיגים פוליטיים חדשים בחברה האמריקאית.

האידיאולוגיה של הקומוניזם הסובייטי, נראו כולם כתמרורי דרך המצביעים לכיוון של העמקת התערבות המדינה בכלכלה ונרמולה, אולי אף לעבר נצחון הסוציאליזם במלוא מובן המילה. עבור האליטה הכלכלית האמריקאית, שהמנהלים הבכירים נמנו עליה, אלה היו כמוכן חדשות מדאיגות. מצד שני, מבחינת המנהלים עצמם, היתה טמונה פה הזדמנות: הזדמנות לקחת פיקוד על תהליך של שינוי חברתי שנראה ככלתי נמנע, וכך, מצד אחד, לעקר אותו מהפוטנציאל האנטי-קפיטליסטי שלו, ומצד שני, לבסס את מעמדם כקבוצה שלטת בשדה הכלכלי-חברתי ואולי אף מעבר לזה. האידיאולוגיה בדבר 'אחריות החברתית של איש העסקים', שהפכה לבאז-וורד בחוגי הכלכלה והעסקים בשנות ה-50, עוצבה בראי מטרה כפולה זו.

התאגיד והאינטרסים הפרטיים של האחרונים, היה יסוד חשוב של השיח על 'אחריות חברתית' כפי שהופיע בשנות בטר המלחמה. כדי שרעיונות אוטופיים יצברו תנופה ויהפכו לאפקטיביים, הם צריכים להיפגש עם קבוצה או תנועה חברתית שאת האינטרסים שלה, על רקע תנאים היסטוריים מסוימים, הרעיון האוטופי מסוגל להביא לידי ביטוי. מי שדחף לאחר המלחמה את הרעיון של אחריות חברתית של תאגידים לא היו העובדים, הצרכנים או 'הקהילה' – שאת האינטרסים שלהם רעיון זה היה אמור לכאורה לקדם – אלא המנהלים, ובייחוד אותם גורמים מתוכם שראו במנהלים מנהיגים פוליטיים חדשים בחברה האמריקאית. שאיפות המנהלים היו נועזות ומרחיקות לכת. פיטר דרוקר, שבשנים אלה כבר היה תיאורטיקן ניהולי ופוליטי מפורסם, חזה מעבר לסדר חברתי מעין קורפורטיסטי, המבוסס על ממשל עצמי של 'קהילות מפעל' אוטונומיות. את המבנה החברתי הזה נועדו להוביל המנהלים, במקום המעמדות הקפיטליסטיים הישנים, שאותם דרוקר זיהה כמעמד שוקע. לשם כך היה צריך לפתור את מה שדרוקר כינה 'בעיית הקפיטליסט': כלומר לשלול מבעלי המניות, באופן פורמלי, את הזכות לבעלות על התאגיד, ולהותיר בידם רק את זכותו הפאסיבית של המשקיע על חלקו בהכנסות. חזון זה לא יצא אל הפועל, כידוע, והחוק מעולם לא הפסיק להכיר בזכות הקניין המלאה של בעלי המניות. במובן זה 'המהפכה הניהולית' במובנה כמעבר מלא של כוח מן הבעלים אל המנהלים, נשארה בגדר מיתוס. אבל רעיונותיו של דרוקר מבטאים, גם אם באורח רדיקלי יחסית, את האופן שבו מנהלי התאגידים ראו את עצמם אחרי מלחמת העולם השנייה: כקבוצה אוטונומית, רבת עוצמה, המחזיקה בעמדת מפתח בסדר הכלכלי-פוליטי.

יזמה אוטונומית, טענה למנהיגות, וחתירה לעוצמה של מנהלי התאגידים הגדולים עמדו מאחורי הרעיון של 'אחריות חברתית' לאחר המלחמה.

האידיאולוגיה המליצה למנהלים להכיר בלגיטימיות של פרדיגמה 'חברתית' או 'ציבורית' חדשה, כלומר להכיר בכך שקיימים צרכים חברתיים שארגון כלכלי המבוסס על יוזמה חופשית לא מסוגל לספק. מצד שני, היא נתנה לפרדיגמה החברתית פרשנות 'אמריקאית', כלומר שמרנית. זו היתה מעין דרך שלישית שאיפשרה לערב שיקולים חברתיים בהקצאת המשאבים ובהסדרת ההתנהגות הכלכלית, מחוץ, אבל מבלי להגדיל את התלות במנגנוני המדינה ולהסתכן בהיסחפות לסוציאליזם, מאידך.

אבל אחריות חברתית לא היתה רק אידיאולוגיה שמרנית שמטרתה לשמור על היוזמה החופשית והקניין הפרטי, ועל המבנה הריבוני המושתת

שאיפת המנהלים לעוצמה צמחה על מצע נוסף. בתום מלחמת העולם ניצבה ארה"ב בפני פרשת דרכים אידיאולוגית ומשבר מנהיגות. ארה"ב יצאה אומנם ממלחמת העולם כמובילה כלכלית עולמית, והיו אלה גם שנים של צמיחה כלכלית מחודשת ועלייה ברמת החיים, אך מעמדו של הקפיטליזם האמריקאי, כשיטה חברתית, היה לא בטוח. טראומת המשבר הכלכלי הגדול של שנות ה-30 ולקחי הגורמים למלחמת העולם השנייה העלו על הפרק את הדרישה לבטחון חברתי כזכות אזרחית וכתנאי ליציבות חברתית. הניסיון האמריקאי של הניו-דיל, מדינת הרווחה הקיינסיאנית והתחזקות הסוציאלי-דמוקרטיה באירופה המערבית, וכמובן האלטרנטיבה

במקרה זה קבוצה מקצועית, במסגרת פעולתה 'למען עצמה', וחתירתה להגמוניה.

יוזמה אוטונומית, טענה למנהיגות, וחתירה לעוצמה של מנהלי התאגידים הגדולים עמדו אם כך מאחורי הרעיון של 'אחריות חברתית' לאחר המלחמה. כפי שנראה מיד, גם אם הכינוי "אחריות חברתית של תאגידים" הוא סיסמה מוצלחת ששרדה עד לימינו, היא מציינת כיום משהו אחר.

אתיקה של עסקים בעידן הגלובליזציה

כידוע, מאז המשבר הכלכלי של שנות ה-70, מה שכיניתי פה 'הפרדיגמה החברתית' – התפיסה לפיה כלכלת השוק מייצרת באופן אינהרנטי בעיות חברתיות, ושעל כן יש לרסן אותה בעזרת המדינה או לחילופין באמצעות מנהלים 'אחראים חברתית' – התערעה. במקביל לכך, התחולל בארה"ב, ובעקבותיה בעולם כולו, שינוי תפיסה בנוגע לתכליתו של הניהול, ולגליטימציה של אוטונומיה ניהולית. סוגיה זו קיבלה בארה"ב מאז שנות ה-70 את הכינוי 'משילות תאגידית'. לקראת סוף שנות ה-70, ויותר מכך לאחר עליית רייגן לשלטון, האידיאולוגיה שהגיחה כדומיננטית מהויכוח על משילות תאגידית היתה מבוססת על תיאוריית הסוכנות (agency theory), תיאוריה שפותחה על ידי כלכלנים פיננסיים מאוניברסיטת שיקגו. תיאוריית הסוכנות, שיצאה במפורש כנגד רעיונות של אחריות חברתית, נתנה פרשנות מחודשת לסוגיית הפרדת הבעלות מן הניהול. לדידה, האוטונומיה הניהולית הייתה – בפשטות – בעייה: בעיית משמעת, המייצרת 'עלויות סוכנות' עבור בעלי התאגיד. התיאוריה, שעד מהרה הפכה לאורתודוקסיה, המליצה על מכאיזמים שונים

עליהם. היא נוסחה על ידי מנהלים ואינטלקטואלים של ניהול, והביאה לידי ביטוי דימוי עצמי שאפני מאד של קבוצה זו. האידיאולוגיה הגדירה את אנשי העסקים כאושיות האומה האמריקאית, כמקור גדולתה. היא הניחה שהישגיהם של אנשי העסקים בניהול ארגונים תעשייתיים הם כבירים ומוכחים. היא ביטאה חוסר אמון בפוליטיקאים, בפקידי ציבור וב'מדינה הגדולה' שאותה היא תפסה כמסוכנת. המענה מבחינתה היה להרחיב את סמכויות המנהלים מעבר לתפקידם הכלכלי המסורתי. אנשי עסקים צריכים מעתה להפגין רגישות חברתית ותבונה מדינית. עליהם לנקוט מדיניות חברתית בהתבסס על המשאבים התאגידיים שתחת שליטתם. התאגיד איננו רק קניין פרטי, אלא בראש ובראשונה מוסד ציבורי שהצדקת קיומו נובעת ממשקל תרומתו לחברה הכללית. לבעלי המניות, בגדר 'משקיעים', יש זכות להכנסות, אבל זו לא זכות בלעדית, אלא זכות יחסית שיש לאזנה כנגד זכויות של קבוצות אחרות. הסמכות לאזן היא של המנהלים: הם הבוררים בין האינטרסים השונים. ככאלה, המנהלים מופיעים בדמות חדשה, זו של 'המדינאי התאגיד', סלוגן רווח נוסף מאותה התקופה.

הרעיון של 'אחריות חברתית', שנתן לאידיאולוגיה זו את שמה, היה פועל יוצא של שאיפות ההתרחבות של המנהלים. האחריות היתה שם כדי לספק לגיטימציה לדרישה לאוטונומיה והגדלת הסמכות. שיח האחריות באותה תקופה לא נוסח כדרישה חיצונית כלפי הניהול או התאגידים, אלא כמגבלה פנימית שהמנהלים הציעו להטיל על עצמם. זו היתה בגדר התחייבותו המוסרית של הטוען למנהיגות כלפי הציבור. בהתאם לכך, הרעיון של אחריות חברתית התפשט באותה תקופה כתודעה מעמדית שמפתחת קבוצה,

בעוד ש'אתיקה של עסקים' הוא רעיון שהופיע פה ושמ מאז המאה ה-19, החל באמצע שנות ה-70 של המאה ה-20 הוא החל לרכז סביבו עניין רב ועד מהרה הפך לשדה אקדמי בלימודי ניהול

בניגוד לתפיסה של 'אחריות חברתית', שהעקרון המרכזי שלה הוא מנהיגות, העקרון המרכזי של אתיקה הוא של שיפוט אובייקטיבי. אתיקה של עסקים פועלת על סמך ההנחה שתאגידים אינדיבידואליים הם סוכנים מוסריים הכפופים בפעולותיהם לכללי מוסר.

קצרה בקצרה

לנוכח התמשכות השפל הכלכלי העולמי אומר פול קרוגמן: "היה אפשר לצפות שקובעי המדיניות יבינו שהם לא עשו מספיק כדי לקדם את ההתאוששות. אך לא כך: בחודשים האחרונים היתה פריחה מדהימה לאורתודוקסיה היד הקמוצה

והתקציב המאוזן, שבלטה בייחוד באירופה." (דהמרקר, 10.6.2013)

אירלנד מדגימה לאן תוביל המדיניות הזאת:

"לפני שנתיים אילצה הקריסה הכלכלית את אירלנד להכריז על מדיניות צנע – קיצוץ בהוצאות הממשלה והעלאת מסים. "כשהתקציב קרס, השיקול העיקרי היה להחזיר את אמון המשקיעים הזרים, כך שנוכל להמשיך ללוות", אמר אלן בארט, כלכלן ראשי במכון למחקר כלכלי וחברתי באירלנד. "הטיועון היה יבואו נגמור עם זה כמה שיותר מהר." ואולם במקום שתקבל פרסים על פעולותיה, אירלנד נענשת. הנסיגה הכלכלית שלה חדה יותר מאשר אם הממשלה היתה מוציאה תקציבים כדי לשמר מקומות עבודה. בהיעדר כספי תמריצים, כלכלת אירלנד נסוגה ב-7.1% מ-2009, ועודנה נתונה במיתון. האבטלה במדינה, שבה 4.5 מיליון תושבים, גבוהה מ-13%, ושיעור המובטלים הכרוניים שלא עובדים יותר משנה הוכפל ל-5.3%." (דהמרקר, 10.1.7)

בפילוסופיה שהצליחו להשיג משרות בבתי ספר למנהל עסקים. הדור הבא של פילוסופים של 'אתיקה של עסקים' כבר קיבל את הכשרתו שם. המושג הפילוסופי של אתיקה מגדיר מחדש את

בניגוד לאחריות חברתית,
אתיקה של עסקים לא
צומחת מתוך הניהול,
אלא מונחת עליו מבחוץ,
כמנגנון פיקוח על מנהלים
שאיבדו אוטונומיה ביחס לצו
הרווח.

העקרון של פיקוח אתי על
תאגידים אומץ על ידי כוחות
חברתיים נרחבים יותר,
במובן מסוים על ידי כולנו,
כאמצעי מעשי כמעט יחיד
להגביל תאגידים בעידן של
ה־רגולציה וגלובליזציה.

תפקידו ואופן תפקודו של המוסר התאגידי. בניגוד לתפיסה של 'אחריות חברתית', שהעקרון המרכזי שלה הוא מנהיגות, העקרון המרכזי של אתיקה, כל אתיקה, הוא של שיפוט אובייקטיבי. אתיקה של עסקים פועלת על סמך ההנחה, ובתורה מאשרת אותה, שתאגידים אינדיבידואליים הם סוכנים מוסריים הכפופים בפעולותיהם לכללי מוסר. כדוקטרינה ניהולית היא מציגה את עצמה כמי שמבקשת לתת למנהלים כלים להכריע בדילמות מוסריות שבהן ייתקלו. היא מבטאת ציפייה – שבעין ביקורתית נראית לעיתים קרובות נאיבית – שמנהלים יאמצו את כללי האתיקה פשוט כי זה מה שראוי לעשות. אבל גם במגבלות ציפייה זו, תחת האתיקה, הסמכות העליונה בהכרעה בדילמות מוסריות אינן המנהל עצמו, מתוקף כושר מנהיגותו, אלא עקרונות המוסר שכנגדם עליו להצדיק את קבלת ההחלטות שלו. כדי שהחלטה תיחשב לראויה עליה להתלות בסמכותם של כללים חיצוניים, אובייקטיביים.

אתיקה של עסקים אם כך מקדמת מגמה של פיקוח הכפוף לעקרונות מוסר אובייקטיביים. זו מגמה שנעדרה כמעט לגמרי מהרעיון הקודם של 'אחריות חברתית'. כדוקטרינה ניהולית, אתיקה של עסקים מדגישה אמנם את האפשרות של פיקוח עצמי. במובן זה היא משמרת את כוח המשיכה של רעיון המוסריות התאגידי בכלל: שהוא עצמאות מן המדינה המתערבת. כך היא גם קנתה עבור הפילוסופים כרטיס כניסה לפקולטות לניהול. מצד שני, היא

למשמוע המנהלים: ראשית, פיקוח על ביצועי המנהלים באמצעות מכשירים חשבונאיים משובטים, דירקטוריונים נאמנים ואנליסטים נמרצים; שנית, הטמעת מערכת תמריצים שמטרתה לאחד בין האינטרסים הפיננסיים האישיים של המנהלים עם אלה של הבעלים (זה מקור הצמיחה האסטרונומית במשכורות המנהלים בעשורים האחרונים); ולבסוף, יצירת שוק לשליטה תאגידי, שבו אמורים מנהלים להתחרות האחד בשני על הזכות לנהל משאבים תאגידיים. מה שהקנה לשוק הזה כוח ממשמע היתה תנועת ההשתלטות העוינת שמאז סוף שנות ה-70 ובמהלך שנות ה-80 היתה תנועת השעה בוול סטריט. המטרות להשתלטות היו תאגידים שמחיר המנייה שלהם נחשב על ידי המשקיעים לנמוך מדי, כלומר שלפי תיאוריית הסוכנות, נוהלו על ידי מנהלים שלא עשו מספיק עבור אינטרס הרווח. ההשתלטות העוינת איפשרו להחליף את האחרונים במנהלים שערך בעלי המניות נמצא בראש מעייניהם, וכמובן, להוות איום ממשמע לגבי השאר. מאז ועד היום, 'ערך בעלי מניות' הפך להיות מילת המפתח של סוג חדש של קפיטליזם, 'קפיטליזם של משקיעים'. ב'קפיטליזם של משקיעים', מנהלים נמצאים תחת פיקוח הדוק של המשקיעים ושוקי ההון, המחייב אותם להתמקד ביצירת ערך לבעלי המניות. הם חייבים לעשות זאת במלוא המרץ ומרבעון לרבעון, אחרת יוחלפו. כאשר מנהלים ממלאים את הציפיות, הם זוכים ביוקרה ובעושר מופלג. מנגנונים אלה של משמעת נועדו, ואכן הצליחו, לסכל את שאיפות המנהלים לאוטונומיה מקצועית ולעמדת מנהיגות חברתית, שאיפות שבמסגרתן, כפי שטענתי לעיל, התפתחה אידיאולוגיית 'האחריות החברתית' בשנות בת־המלחמה.

מה עלה אם כך בגורלה של האוטופיה של התנהגות חברתית של תאגידים? האם נמצא כוח חברתי אחר שירים את המקל שהמנהלים הפילו? התשובה היא כידוע שכן. העניין הרב במדיניות חברתית של תאגידים בשני העשורים האחרונים מעיד על כך שהאוטופיה הצליחה להמציא את עצמה מחדש. היא עשתה זאת בכמה צורות, ועומדים מאחוריה כוחות ואינטרסים מגוונים. אחד מן האפיקים הבולטים והחשובים של האידיאולוגיה הנוכחית הוא 'אתיקה של עסקים'. בעוד ש'אתיקה של עסקים' הוא רעיון שהופיע פה ושם מאז המאה ה-19, החל באמצע שנות ה-70 של המאה ה-20 הוא החל לרכז סביבו עניין רב ועד מהרה הפך לשדה אקדמי בלימודי ניהול. את השדה ייסדו אקדמאים בעלי הכשרה

הממוצע) ו'רעים' (מתחת לממוצע). כנגד ה'רעים' אפשר להפעיל סנקציות, בדרך כלל בעלות משמעות כלכלית, כגון פגיעה בתדמית המותג, חרם צרכנים, ניתוק קשרים עסקיים או איום בהתערבות ממשלתית. מצד שני, 'הטובים' יכולים להפיק ממוסריותם יתרון תחרותי, לשווק את עצמם ככאלה.

כך למשל פועל פורמט של דיווח כמו ה-Global Reporting Initiative, שהוא דוגמה בולטת לפרקטיקה העכשווית של חשבונאות חברתית וסביבתית. רוב המנגנונים שמרכיבים את תנועת ה'אחריות החברתית' פועלים על פי עיקרון דומה. כך קודים אתיים למיניהם, ברמת התאגיד או ברמה כללית יותר (כמו יוזמת ה-Global Compact של האו"ם), תקנים חברתיים וסביבתיים (כמו ISO 14001), מדדים המדרגים תאגידים לפי הביצועים החברתיים שלהם (כמו דירוג מעל"ה), ולצידם גם יוזמות מיליטנטיות יותר, של ארגונים כמו Corporate Watch או גרינפיס, שנוקטים בפעולות של השמצה כנגד תאגידים שנתפסו בקלונם. מנגנוני הפיקוח האלה הם למעשה מנגנונים אתיים, משום שהם מבוססים על עיקרון של שיפוט מוסרי של תאגידים אינדיבידואליים.

לסיכום, אחריות חברתית בשנות בטר המלחמה היתה פרוייקט הגמוני של מנהלים, ניסיון להעמיק את המהפכה הניהולית כנגד בעלי ההון ואף להרחיב אותה אל התחום החברתי והפוליטי, על רקע ותוך ניצול פרדיגמה חברתית דומיננטית. בעידן הגלובליזציה, מה שקרוי 'אחריות חברתית' הוא דבר אחר לגמרי. זהו ניסיון לכוון משטר פיקוח אתי מטעם גורמים חיצוניים, הטרונומיים, לתאגידים – ביחוד גורמי חברה אזרחית, בהעדר אפשרות לפעולה מדינית. ואכן, בהקשר של ימינו, איזו אפשרות אחרת להערכה ביקורתית עומדת לרשותנו בעולם של קפיטליזם תאגידי גלובלי, כאשר אין אפשרות פוליטית, לפעמים אפילו טכנית, להסדיר באופן ריכוזי וריבוני תחומים כלכליים וחברתיים רחבים מאד? בעולם כזה אנו יכולים להרגיש טוב כאשר אנו קונים מתאגיד או עובדים בתאגיד, 'הגון' או 'חברתי', ולכעוס על תאגיד או להחרים תאגיד, 'נצלני' או 'מזהם'. המצב לא שונה בהרבה כאשר מדובר בארגוני חברה אזרחית ואף מוסדות ציבור שמתייצבים כנגד התאגידים. בהעדר חלופה מערכתית שתכלול סוציאליזציה מסיבית של הכלכלה, נוסח 'הפרדיגמה החברתית' של בטר המלחמה, אופק הפעולה וההתנגדות הכמעט יחיד שנשאר פתוח הוא האופק האתי.

מניחה יסודות למנגנון שמאפשר גם שיפוט חיצוני, שההבדל בינו ובין חקיקה פורמלית מתערכת הוא לכל היותר הבדל של דרגה. בניגוד ל'אחריות חברתית', אתיקה של עסקים

לא צומחת מתוך הניהול, אלא מונחת עליו מבחוץ, כמנגנון פיקוח על מנהלים שאיבדו אוטונומיה ביחס לצו הרווח.

לפילוסופים היה אינטרס מקצועי לפתח קונספציה של אתיקה בעלת ביקוש בשוק הרעיונות. אבל המשמעות של 'אתיקה של עסקים' בזמננו חורגת בהרבה מעבר לשיח הפילוסופי אודותיה. העניין המשמעותי הוא שהעקרון של פיקוח אתי על תאגידים אומץ על ידי כוחות חברתיים נרחבים יותר, במובן מסוים על ידי כולנו, כאמצעי מעשי כמעט יחידי להגביל תאגידים בעידן של דה-רגולציה וגלובליזציה. מה שמכונה כיום "תנועת האחריות החברתית של תאגידים" מורכב משורה של אמצעי פיקוח שהתפתחו מאז שנות ה-70, וביתר שאת מאז אמצע שנות ה-90. המשותף לאמצעי הפיקוח האלה הוא שהם אינם קבועים בחוק, מדינתי או גלובלי, אלא מבוססים על מה שקרוי 'רגולציה אזרחית' או 'רגולציה רכה'. על רקע העדרם של סטנדרטים חיצוניים ברורים, קבועים בחוק, להתנהגות תאגידית (וגם שלא בהסתמך על התיאוריות המוסריות של הפילוסופים), אמצעים אלה פועלים בדרך כלל על פי עקרון של אינדיבידואליזציה, מדידה, השוואה ודירוג ביחס לממוצע, כלומר ביחס לסטנדרט פנימי, אך אובייקטיבי. הם מאפשרים לחלק את אוכלוסיית התאגידים ל'טובים' (מעל

בהעדר חלופה מערכתית שתכלול סוציאליזציה מאסיבית של הכלכלה, נוסח 'הפרדיגמה החברתית' של בטר המלחמה, אופק הפעולה וההתנגדות הכמעט יחיד שנשאר פתוח הוא האופק האתי.

רמי קפלן הוא
דוקטורנט בחוג
לסוציולוגיה
ואנתרופולוגיה
באוניברסיטת
תל אביב.

kaplanr@post.tau.ac.il